

PAPER DETAILS

TITLE: Atatürk'ün Ölümünün Türk Halkı Üzerindeki Tesirleri

AUTHORS: Demet CANSIZ

PAGES: 55-76

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1394571>

Demet CANSIZ

Dr. | Dr.
İstanbul, TÜRKİYE
Istanbul, TURKEY
ORCID:0000-0002-2084-9349
cansizdemet@hotmail.com

Atatürk’ün Ölümünün Türk Halkı Üzerindeki Tesirleri

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu lideri Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938 tarihinde vefat etmiştir. Atatürk'ün ölümü, Türk ve dünya basınında geniş bir yankı uyandırmıştır. Gerek Türk basını gerekse dünya basını, Atatürk'ün karakteristik özelliklerine, liderlik vasıflarına, inkılâpçı ve yenilikçi ruhuna vurgu yapan çok sayıda haber ve makale neşretmiştir. Bu çalışmalar ele alınarak yurtdışında ve ülkemizde Atatürk'ün ölümünü konu alan birçok kitap, makale yayınlanmıştır. Literatürdeki mevcut makalelerde Atatürk'ün sağlık durumu, ölümüne ait tüm detaylar, Türkiye'de çeşitli illerde yapılan matem törenleri, Avrupa, Ortadoğu, Balkanlar'daki devlet liderlerinin Atatürk'ün ölümüne verdiği tepkiler, elçilik taziyeleri gibi hususlar incelenmiştir. Bu çalışmada ise çocuk, genç, yaşlı, kadın, erkek ayrı etmeksızın tüm Türk halkının Atatürk'ün ölümüne karşı duyduğu acı ve bunun gündelik hayatı yansımaları ele alınmıştır. Atatürk'ün son günleri, cenaze merasimine ait bazı detaylar ve yabancı ülke temsilciliklerinden gelen taziye mesajlarına kısaca değinilmiştir. Yurt dışında Atatürk hakkında yayınlanan haberlerden bir kısmı okuyucuya sunulmuştur. Atatürk'ün ölümünden sonra devlet eliyle düzenlenen resmi törenler ve programlar, halkın bu programlara ilgisi bilhassa gençlerin farkındalığı vurgulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığını İsmet İnönü'nün devralışı, bu seçime karşı halkın bakış açısı ve tepkilerinin nasıl olduğu incelenmiştir. Atatürk'ün ölümünün halk üzerinde yarattığı duygusal izlerin yanı sıra, ülkeyi siyasi-sosyal manada nasıl etkilediği gibi hususlara dönemin gazetelerinde yayınlanan haber örnekleri kullanılarak cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk’ün Ölümü, Türkiye, Türk Halkı, Matem, Gündelik Yaşam, Siyasi-Sosyal Yansımalar.

Effects of Ataturk's Death on Turkish People

Abstract

Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Republic of Turkey, died on November 10, 1938. Atatürk's death created a profound impact in the Turkish national press and the world press. Many news and articles based on Atatürk's characteristic and leadership features and his revolutionary and innovator spirit were published both in the Turkish national press and in the world press. Benefiting from all these studies, many books and articles on the death of Atatürk's were published abroad and in our country. Atatürk's state of health, all the details of his death, the mourning ceremonies held in various cities of Turkey, the reactions of the heads of Europe, the Middle East, Balkans, issues such as the embassy of condolence to the death of Atatürk have been discussed in this study. As for this study, the suffering of all Turkish people due to the death of Atatürk regardless of being a child, young or old, woman or men, to and their reflections on daily life has been discussed. The last days of Atatürk, some details about the funeral ceremony and the condolence messages from the foreign representatives were briefly mentioned. Some of the news about Atatürk published abroad were presented to the reader. After the death of Atatürk, official ceremonies and programs organized by the state, the interest of the people in these programs, especially awareness of the young people, were tried to be emphasized. In addition, the taking over of the Presidency by İsmet İnönü after the death of Atatürk, how the people's perspective and reactions against this election were examined. In addition to the emotional tracks caused by the death of Atatürk on the public, questions such as how it affected the country in a political-social sense, answers were sought by using news samples published in the newspapers of the period.

Keywords: Atatürk's Death, Turkey, Turkish People, Mourning, Everyday Life, Political Social Repercussions.

Giriş

Atatürk'ün rahatsızlığı 1937 yılında iyice kendini göstermeye başlamıştı. Tedavi amacıyla ellı gün kaldığı Savarona yatından Dolmabahçe Sarayı'na yine hasta bir şekilde dönmüştü. Yerli ve yabancı hekimler yaptıkları muayeneler neticesinde hastalığının karaciğer rahatsızlığından kaynaklandığı konusunda hemfikirdi. Yakalandığı bu elim hastalıkta kurtulamayan Atatürk 10 Kasım 1938'de Dolmabahçe Sarayı'nda hayata gözlerini kapattı. Atatürk'ün ölümüyle Türk halkı büyük bir yaşı içine girdi, ölüm haberi tüm yurtta derin bir üzüntüyle karşılandı. İstanbul ve Ankara başta olmak üzere neredeyse bütün il, ilçe, kasaba ve köylerde yas törenleri tertip edildi. Bu törenler en ince detaylar düşünülerek hassasiyetle hazırlandı ve yüksek bir katılımla gerçekleşti. Askerî ve siyasi hayatı boyunca Türk milletinin bağımsızlığını, yenileştirme ve iyileştirme hamleleriyle pekiştirmeye çalışan Atatürk, büyük bir prestij ve sevgi seliyle son yolculuğuna uğurlandı.

Ülkenin en zor dönemlerinden birinde Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen kurtuluş mücadeleisinin ve ardından kazanılan büyük başarıların bilincinde olan Türk halkı için Atatürk'ten ayrılmak kolay olmadı. Halk Atatürk'e olan bağlılığını her fırsatta uzun yıllar boyunca sergilemeye devam etti. Fakat bu ayrılığın verdiği derin keder halkın ilerleme ve çalışma azmini de kırmadı. Atatürk'ün sağlığında her fırsatta vurguladığı gibi Türk milleti, millî birlik ve beraberlikle bütün güçlüklerle karşı koyabilirdi. Hedeflerine ulaşmak için her türlü fedakârlığa hazır olan Türk milleti durmadan çalışmaya, kalkınmayı Atatürk'ten kalan en büyük miras varsayıarak bu yolda ilerlemeye gayret etti.

1. Atatürk'ün Son Günleri ve Ölümü

Atatürk 1936 yılının Kasım ayında ciddi bir zaturre geçirmiş, bedeni yavaş yavaş güç kaybetmeye başlamıştı. 1937'den itibaren hafıza zayıflığı, burun kanamaları ve vücutundaki kaşıntılar belirgin şekilde artış göstermiştir (Üçüncü, 2013: 1187-1188). Fakat yine de çalışmalarını ciddiyetle takip ediyor, Hatay Meselesi başta olmak üzere pek çok sorunla ilgileniyordu. 1938 yıl Ocak ayında rahatsızlığı iyice kendini göstermeye başlamıştı (Yalçın ve Akbıyık, 2010: 397). Atatürk'ün sağlık durumu hakkında ilk konsültasyon Sağlık Bakanı Müsteşarı Dr. Asım Arar'ın belirttiği üzere Ankara'da 6 Mart 1938'de yapılmıştı. Muayene sırasında Başvekil İsmet İnönü de Atatürk'ün yanındaydı. Muayene sonrasında doktorlar hastalığın karaciğerde olduğu hususunda ittifaktı (Aydemir, 1999: 520). Atatürk'ün hastalığına ilk olarak teşhis koyan Dr. Nihat Reşat Belger, Yalova Termal Otel'de yaptığı muayeneden sonra hastalığın karaciğerinin büyümesi ve sertleşmesine bağlı olarak gelişliğini belirledi (Unaydin, 1959: 11; Çaycı, 2002: 461-462; Soyak, 1973:736). Nihat Belger'e göre Atatürk, sirozdu. Nitekim bir süre sonra Atatürk'ü muayene eden yabancı ve Türk hekimler de bu teşhisini onaylamıştı (Şapolyo, 1957: 37-38; Unaydin, 1959: 18-19).¹ 1938 Mayıs ayı başında sağlık durumu iyi olmadığı halde Hatay ve çevresini dolaşmış, askeri manevraları izlemiş, düzenlenen törenlerde saatlerce ayakta kalmıştı. Bu gezi sağlığının geri dönüşü olmayacak derecede bozulmasına yol açmıştır (Ulusu, 2008: 229-230; Yalçın ve Akbıyık, 2010: 398). Fakat yine de Hatay mesesini takipten geri durmuyor, Dolmabahçe Sarayı'nda çalışan Dil ve Tarih Kurumlarının mesaisi ile yakından alakadar oluyordu (Soyak, 1973: 743). 16 Ekim Pazar günü ani bir şekilde rahatsızlanan Atatürk, bu ilk tehlikeyi bünyesinin sağlamlığı ve emsalsiz enerjisiyle birkaç gün süren buhran devresinden sonra atlattı. Fakat hastalığın seyrini durduruya imkân yoktu. Kendisine gıda olarak son zamanlarda ancak bir miktar sütle, portakal-elma suyu, arada bir çorba

¹ Atatürk'ü muayene eden yabancı hekimlerden Fransız Profesörü Fissinger, Atatürk'ü ilk muayenesinde kendileri tedavi eden hekimlerimizin teşhisinde isabet görerek mevcut tedaviye devam edilmesini tavsiye etmiştir. Profesör Fissinger bundan sonra memleketimize üç defa daha gelmiştir. Fissinger'den başka Viyana'dan gelen H. Epinger, Berlin'den gelen Fon Bergman isimlerindeki profesörler de çeşitli konsültasyonlar yapmışlardır. Bkz. *Cumhuriyet*, 'Atatürk'ün Son Günleri', (1938, 11 İkinciteşrin); Atatürk'ün hastalığı beslenme tarzı ve daimi peklikten kaynaklanan karaciğer iltihabı şeklinde de yorumlanmıştır. Bkz. Güler, 2006: 307.

verilebiliyordu (*Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1938).² Oldukça zayıflaşmış ve bitkin bir hale gelen Atatürk bu vaziyette iken bile dünya konjonktürüne kafa yoruyordu. Arkadaşı Ali Fuat Paşa'ya II. Dünya Harbi'nin çıkışından emin bir tavırla *bu harpte ben yataktan kimildamayacak olursam memleketin hali ne olacaktır, devlet işlerine müdahale edecek bir vaziyete gelmeliyim* diyordu (Aydemir, 1999: 528). Diğer devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelerde de sık sık dünya barışının tehlikede olduğunu dile getiriyordu (İnan, 2007: 19-21).

29 Ekim 1938'de gerçekleştirilen Cumhuriyet Bayramı'nın 15. yıldönümü kutlamalarına katılmadı (Ulusu, 2008: 234). Atatürk, Cumhuriyet'i on beş yaşına getirdiği bugündelerde hastalığının en ızdıraklı günlerini yaşıyordu. Esasında Büyük Millet Meclisi'nde söyleyeceği 15. yıl açılış nutku için notlar hazırlamış, konuşmasına birtakım ilaveler yapmıştır. Fakat rahatsızlığı O'nu İstanbul'da kalmaya mecbur bırakmıştır (İnan, 2007: 22). Benzer şekilde 1 Kasım 1938'de ilk kez TBMM'nin açılışına katılmayan Cumhurbaşkanı Atatürk'ün konuşmasını Celal Bayar okudu (Mango, 2004: 598; Çayıcı, 2002: 464). 1 Kasım'dan itibaren doktorların tavsiyesiyle Savarona yatırıda deniz kürü tedavisine başlayan Atatürk (Kutay, 1981: 63), bir süre sonra Dolmabahçe Sarayı'na nakledilmiş ve tedavisi için alanında uzman hekimler görevlendirilmiştir (Kocatürk, 1985: 343; Unaydın, 1959: 29; Mango, 2004: 596).³ Fakat hastalığının etkisiyle Atatürk'ün karnı sürekli su topluyor ve doktorlar tedavi maksatlı karnından su alıyorlardı (Kocatürk, 1985: 343). 7 Kasım'da yapılan üçüncü ponksiyondan sonra Atatürk'ün sağlık durumu iyice kötüleşmiş ve 8 Kasım gecesi tam anlaşıyla komaya girmiştir (Atay, 1998: 491). 9 Kasım gecesine doğru Atatürk, etrafındaki herkesin hıçkırısını tanıtmamıştır (Aydemir, 1999: 529).⁴ Son saatleri yaklaştığı zaman bütün müdafi ve müşavir tabipleri başucunda idi. Teneffüs bir ara son derece sıklaşarak önce 40'a kadar çıkmış, sonra 33'e inmişti. O büyük adam dakikadan dakikaya sönüyordu. Saat sabahın dokuzunu gösterdiğinde Atatürk son dakikalarını yaşıyordu. Beş dakika sonra her şey bitmiş, Atatürk gözlerini hayata kapamıştı. Hekimler son bir defa tekrar toplu bir halde saraya giderek, Atatürk'ün naaşını usulen son bir muayeneden geçirdi. Bu muayeneyi müteakip millî matem ilanı ve cenaze merasimi için Ankara'da hazırlanan program beklenmedi (*Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1938).⁵ Hükümet verdiği tebliğ ile *Türk milleti Ulu Şefini, insanlık büyük erladımı kaybettii* sözleriyle millete taziyelerini iletti (Tan, 11 İkinciteşrin 1938).⁶

2. Cenaze Merasimi ve Vasiyetnamesi

Atatürk'ün ölüm haberini içeren hükümet beyannamesi, 10 Kasım günü öğleden sonra radyodan okunmuş ve ayrıca gazetelerin ek baskılarıyla kamuoyuna duyurulmuştur (Kutay, 1981: 17). 11 Kasım'da Büyük Millet Meclisi, 348 ittifak oyla İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı seçmiştir

² *Cumhuriyet*, 'Atatürk'ün Son Günleri', (1938, 11 İkinciteşrin). Atatürk'ün hastalığının evreleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Aydın, 2016: 176-201. Birkaç gün süren bu koma esnasında Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, ordu komutanlıklarına iki maddelik bir şifre göndermiştir. Şifrede Atatürk'ün durumunun ağırlaştığı ve teyakkuzda bulunulması gerektiği vurgulanarak yaşanması muhtemel asayış sorunlarına karşı hükümet güçlerine destek verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bkz. Üzen ve Özgen, 2013: 10.

³ Ayrıca doğumundan ölümüne kadar Atatürk'ün hayatındaki önemli gün ve olaylar için bkz. Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçah Atatürk Günüfü*, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayıncıları, Ankara, 2015.

⁴ Doktorların verdiği raporlara göre 9 Kasım saat 10.00'da Atatürk'ün durumu ciddiyetini muhafaza etmekte olup ateş 36,8, nabızı 128, teneffüs 28'di. Aynı gün saat 20.00'da ateş 37,6, nabızı dakikada 124, teneffüs 40'dı. Saat 24.00'da ise vahamet artarak ateş 37,6, nabızı 132, teneffüs ise 33'tü bkz. *Cumhuriyet*, "Atatürk'ün Sıhhati", (1938, 10 İkinciteşrin).

⁵ *Cumhuriyet* 'Atatürk'ün Son Günleri', (1938, 11 İkinciteşrin). Atatürk'ün ölümünün ardından doktorlar verdikleri raporda, 9 Kasım gecesinden itibaren Atatürk'ün durumundaki vahametin arttığını ve 10 Kasım saat 09.05'te gözlerini hayatı kapadığını bildirmiştirlerdir. Müdafi tabipler: Pr. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Pr. Dr. M. Kemal Öke, Dr. Nihat Reşat Belger. Müşavir tabipler: Pr. Dr. Akıl Muhtar Özden, Pr. Dr. Hayrullah Diker, Pr. Dr. Süreyya Hidayet Serter, Dr. M. Kamil Berk, Dr. Abrevaya Marmarali. Bkz. Tan, 'Doktorların Raporları', (1938, 11 İkinciteşrin).

⁶ Bkz. Tan, 'Hükümetin Tebliği', (1938, 11 İkinciteşrin); Erinç, 2003: 30.

(Tan, 11 İkinciteşrin 1938).⁷ Seçimden hemen sonra cenaze işlemlerine devam edilmiştir. Cenaze 11 Kasım'da defnedileceğinden bozulmaması için tahnit edilmemiş fakat en az 4 ay muhafazasını temin edilecek şekilde ilaçlanmıştır. Bu esnada bir elinin kapalı bir elinin ise açık olduğu gözlemlenmiş, bir elinin kapalı kalmasının ölüm hadisesinin hafif bir felçle vuku bulduğu ihtimalini kuvvetlendirmiştir (*Cumhuriyet*, 15 İkinciteşrin 1938).⁸ Atatürk'ün naaşının bozulmaması için yapılan ilaçlama işlemi devrin mühim doktorları Prof. Dr. Mustafa Hayrullah Diker ve Prof. Dr. Hidayet Serter'in gözetiminde Gülhane Patolojik Anatomi Hocası Prof. Dr. Lütfi Aksu ile arkadaşları tarafından titizlikle yapılmıştır. Münir Hayri Egeli'nin de yardımıyla işlem 11 Kasım akşamı tamamlanmıştır. İlaçlama işlemi öylesine başarılı gerçekleştirılmıştır ki, 15 yıl sonra Etnografya Müzesi'nden Anıtkabir'e taşınırken naaşın ilk gün olduğu gibi görünümünü koruduğu gözlemlenmiştir. Fakat o tarihte Prof. Dr. Lütfi Aksu öleli iki yıl olduğu için hak ettiği tebrike mazhar olamamıştır (Güler, 2006: 309). Atatürk hayatı iken kabrinin nerede olacağına dair herhangi bir yazılı vasiyetname bırakmamıştır (İnan, 2007: 27). Bu sebeple 13 Kasım'da Bakanlar Kurulu toplanarak hem cenaze programı hakkında mütalaada bulunmuş, hem de Atatürk'ün naaşının koyulacağı geçici kabrin tespitine çalışılmıştır. Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp tarafından kullanılan *mwakkat kabir* ifadesiyle, Atatürk'ün Anıtkabir yapılmıncaya dek Etnografya Müzesi'nde kalması teklif edilmiş, dönemin İçişleri Bakanı Refik Saydam'ın da desteğiyle bu teklif kabul edilerek naaşın Etnografya Müzesi'nde kalması uygun görülmüştür (Kutay, 1981: 178-181). Afet İnan da hatırlarında, Atatürk'ün son arzusunun bir an evvel Ankara'ya dönebilmek olduğunu, vatan topraklarında çam ağaçlarının bol olduğu yeşil bir alanda yatmayı dilediğini belirtmiştir. Ayrıca bir akşam sohbet esnasında *Milletim beni istediği yere yatırsın, yeter ki beni unutmasın* dediğini ifade etmiştir (İnan, 2007: 27-30). Dolayısıyla Bakanlar Kurulu'nun kabir yeri olarak Ankara'yı seçmesi Atatürk'ün isteklerine de uygun görünümektedir.

Atatürk'ün ilk cenaze merasimi İstanbul'da yapılmış, halkın da saygı geçişleri ile iştirak ettiği merasim 16 Kasım'dan 19 Kasım'a kadar sürmüştür (Eroğlu, 1986: 144).⁹ Bu süreçte naaş Dolmabahçe Sarayı'nda tutulmuş ve saray halkın yoğun ziyaretleri sebebiyle adeta bir türbe halini almıştır. Sarayın yalnızca Fındıklı yönündeki kapısı açık tutulmuş, ziyaretçileri bu kapıda görevliler karşılamıştır (*Cumhuriyet*, 15 İkinciteşrin 1938).¹⁰ 17 Kasım günü neredeyse bütün millet başı gözü sarılı, yaşılı genç, kadın erkek çocuk ağlaya sızlaya Dolmabahçe Sarayı'nda Ata'yı ziyaret etmiştir. Dolmabahçe Sarayı yapıldığı günden o tarihe kadar böylesine hazır ve ulvi bir manzaraya şahit olmamıştır (Akşam, 17 Teşrinisani 1938).¹¹ Atatürk'ün naaşının Ankara'ya götürülmesinden bir gün önce 18 Kasım Cuma günü ziyaretler o kadar artmıştı ki, o gün en az iki yüz bin kişi Ata'yı uğurlamaya gelmiştir (Güler, 2006: 313).

Cemal Kutay, Ata'yı ziyaret eden halk kitlesini Zerrece protokol, merasim, telkin hiçbir fani izin hissi yoktu. Bir millet, evet bütün bir millet bir vatandaş için kendisine başta haysiyet ve istiklal, bütün güzel ve iyi şeyler armağan etmiş, bu uğurda nefsini feda etmiş şefkatli bir babadan öksüz kaldığında nasıl gözyaşı döker? Asrin büyük hadisesine şahit olmayanları yazı-söz-fotoğraf-bestе-tableo hiçbir şeyle anlatmak mümkün değildir bu vefa ve minnet selini sözleriyle tasvir etmiştir (Kutay, 1981: 179).

O gece Orgeneral Fahrettin Altay ve İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'ın kararıyla sarayın kapıları kapatılmış ve ziyaret sabaha kadar devam etmiştir. Fakat daha önce görülmemiş bu insan seli içinde 11 kişi izdiham altında ezilerek hayatlarını kaybetmiştir. Olayda kırktan fazla kişinin de yaralandığı tespit edilmiştir (*Cumhuriyet*, 19 İkinciteşrin 1938; *Akşam* 19 Teşrinisani 1938; Güler,

⁷ Tan, 'Mecliste Tarihi Gün', (1938, 11 İkinciteşrin).

⁸ *Cumhuriyet*, 'Atatürk'ün Cenaze Merasimi', (1938, 15 İkinciteşrin).

⁹ Atatürk'e İstanbul'da yapılan cenaze töreninin ayrıntılı programı için bkz. Erinç, 2003: 39-40.

¹⁰ *Cumhuriyet*, 'Atatürk'ün Cenaze Merasimi', (1938, 15 İkinciteşrin).

¹¹ *Akşam*, 'Atatürk'ün Arkadaşları', (1938, 17 Teşrinisani).

2012: 313-314).¹² Bu olay ardından hem güvenliği sağlamak hem de kalabalık halk kitleşini kontrol altına almak maksadıyla son ziyaret gününde Beşiktaş tramvay hattı, 12.30'da tamamıyla kapatılmıştır. Fakat halkın durdurmak yine de mümkün olmamış aralarında toplanan birkaç kişi arabalarla Fındıklı'ya ulaşmış buradan da yürüyerek saraya ulaşmayı başarmıştır (*Aksam*, 19 Teşrinisani 1938).¹³ İzdiham meselesi Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda görüşülmüş, ölen insanlar için duyulan üzüntü ifade edilirken halktan daha dikkatli davranışları talep edilmiş ve alınan güvenlik tedbirleri arttırmıştır (Boran, 2011: 505). Aslında hükümet bu acı ama mutlak sona karşı hazırlıklı olduğundan Atatürk'ün ölümünden evvel bir ay önce gerekli tedbirleri almış fakat bu elim hadisemin önüne yine de geçilememiştir (Boran, 2011: 493).

Ankara'ya nakledilecek cenazenin son hazırlıkları Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay, İstanbul Komutanı Korgeneral Halit Bıyktay ve Merkez Kumandanı İhsan Ilgaz tarafından yapılmıştır (*Cumhuriyet*, 16 İkincitesrin 1938).¹⁴ Cenaze Dolmabahçe'den Ankara'ya aktarılmadan evvel Ata'ya son görev yerine getirilerek cenaze namazı kılınmıştır. Dolmabahçe hadisesinden sonra yeni bir olaya mahal vermemek adına cenazenin bir camiye götürülüp götürülmemesinin dinen şart olup olmadığı hususu araştırılmıştır. Büyük İslam Felsefesi hocalarından Prof. Mehmet Şerafettin Yalıtkaya'ya bu husus sorulmuş, Yalıtkaya böyle şer'i bir zorunluluk olmadığını fakat bir de Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Rıfat Börekçi'ye sorulmasını istemiştir. Milli Mücadele'nin ilk günlerinden beri Atatürk'e destek olan Börekçi *O'nun cenaze namazı tertemiz hale getirdiği bütün vatanda bu farızanın yerine getirilebileceği her yerde kullanabilir* diyerek Yalıtkaya'yı onaylamıştır. Bu ifadelerin ardından saray salonunun ortasındaki büyük avizenin altında iki masa üzerine alınan tabutun karşısında namaz kılınmıştır. Cenaze namazının imamlığını Mehmet Şerafettin Yalıtkaya gerçekleştirmiştir (Kutay, 1981: 190; Güler, 2006: 314-315; Boran, 2011: 506).

Cenaze namazının ardından 19 Kasım'da naaş Ankara'ya nakledilmek üzere önce Zafer torpidosuna ardından Yavuz zırhlısına aktarılmıştır (*Cumhuriyet*, 18 İkincitesrin 1938; *Tan* 19 İkincitesrin 1938).¹⁵ Bu şekilde deniz yoluyla İzmit'e kadar taşınan cenaze tabutu¹⁶ burada hazırlanan özel bir vagona koyulmuştur. Trenin geçtiği kaza, köy ve vilayetlerdeki halk ellerinde meşalelerle atanın cenazesini selamlamıştır. Tren Ankara'ya 20 Kasım günü saat 10.03'te ulaşmıştır. Ankara garında cenazeyi halk ve üst düzey görevliler karşılamıştır. Naaş top arabasıyla TBMM'nin önüne getirilerek hazırlanan katafalka koyulmuştur (Kutay, 1981: 194-195). Daha önceden hazırlanan program gereğince Ankara'daki tören 21 Kasım'da gerçekleştirilmiştir (*Tan*, 13 İkincitesrin 1938).¹⁷ Merasim günü memleketteki resmi ve yarı resmi nitelikteki daireler ile hususi müesseseler tatil edilmiştir. Ayrıca bayraklar yarıya indirilerek, ülke genelindeki tiyatro, sinema, bar gibi eğlence yerlerinin kapalı tutulmasına özen gösterilmiştir. Atatürk'ün vefat tarihinden itibaren

¹² *Cumhuriyet*, 'Müessif Bir Hadise', (1938, 19 İkincitesrin); *Aksam*, 'Dolmabahçe Önündeki Müessif Hadise Hakkında Resmi Tebliğ', (1938, 19 Teşrinisani); Güler, 2006: 313-314. Ölen kişilerin isimleri şu şekildedir: Deniz Yolları İşletmesi Müdürü Raufi Maynasa'nın kızı Bilun (16 yaşında), İstiklal Caddesi 236 numarada oturan Ana Okur (58 yaşında), İstiklal Caddesi Yıldırım Apartmanında oturan Roya Koşnır, Roya Koşnır'ın kızı Bela Koşnır, Bakırköy'den Aşçı Hatice (55 yaşında), Kurtuluş'tan Sütçü Diyamendi (40 yaşında), Topkapı Arpaemini Yokuşu Sokağında oturan Abdülhamit (50 yaşında), Aksaray'da Laleli Caddesinde 8 numarada oturan Köse Mehmet (35 yaşında), Tarlabası 19 numarada oturan Ohannes (35 yaşında), Sen Benua talebesinden Paul Kuto (15 yaşında), Beyoğlu Lüksemburg Oteli'nde kalan Belçikalı Leon. Bkz. *Tan*, 'Büyük Şefin Uğrunda Son Defa Can Verenler', (1938, 19 İkinci Teşrin).

¹³ *Aksam*, 'Ziyaretin Son Günü', (1938, 19 Teşrinisani).

¹⁴ *Cumhuriyet*, 'Dolmabahçe Sarayındaki Taziyet Defteri', (1938, 16 İkincitesrin).

¹⁵ *Cumhuriyet*, 'Cenaze Merasimi', (1938, 18 İkincitesrin); *Tan*, 'Atamız Gidiyor', (1938, 19 İkincitesrin).

¹⁶ Atatürk'ün naaşının Dolmabahçe'den İzmit'e kadar deniz yoluyla taşınırken yapılan cenaze töreni hakkında bilgi için bkz. Atabay, 2012: 17-38.

¹⁷ *Tan*, 'Atamızın Cenaze Merasimi', (1938, 13 İkincitesrin). Atatürk'ün İstanbul ve Ankara'da yapılan cenaze merasimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Doğaner, 2010: 45-64. Ankara'da yapılan cenaze merasimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Uzun, 2009: 531-553; Ankara'daki cenaze programı için bkz. Erinç, 2003: 51-52.

bir ay zarfında hükümet memurlarının suvare¹⁸ (Türkçe Sözlük: 1752), akşam yemeklerine katılması ve kendilerinin de bu konsepte yemek vermesi yasaklanmıştır. Cenaze merasiminin yapıldığı gün tüm vilayet ve kaza merkezlerinde Atatürk'ün hatırasına törenler düzenlenerek, halk evlerinde Büyük Önder'in hayatı hakkında söyleyler tertip edilmiştir (*Tan*, 16 İkinciteşrin 1938).¹⁹ Şehirlerde valiler ve il halkevi başkanları, ilçelerde kaymakamlar ve ilçe halkevi başkanları, nahiye müdürleri, köylerde ise muhtarlar ve öğretmenler tören programlarının uygulayıcısı olmuşlardır (Üzen ve Özgen, 2013: 24). Gazetelerde Ata'nın tedfin merasimine birçok devlet temsilcisi de iştirak edeceğini açıklanmıştır. Sovyet Rusya'dan Hariciye Komiser Muavini Potemkin, Yunanistan'dan Başbakan Meteksas, Yugoslavya'dan Harbiye ve Bahriye Nazırı General Nediç, Romanya'dan General Pol ülkemelerini temsil edeceklerini bildirmiştir. İngiltere'den kral ve hükümeti temsil eden iki heyetin cenaze merasimine katılması uygun görülürken, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'dan birer kıta asker heyet merasime gönderilmiştir.²⁰ İran, Mısır, Macaristan, Japonya, Polonya, Çekoslovakya, Hollanda, İsviçre, Finlandiya, Suriye, İspanya, Danimarka ve Letonya ise Ankara'daki büyüğelçilikleri başkanlığındaki heyetler tarafından temsil edilmiştir. Ayrıca gazetecilerle, Fox, Pramount gibi uluslararası haber şirketlerinden gelen ünlü kameramanlar cenaze merasimini takip etmişlerdir (Güler, 2006: 320). Törende görülen bu manzara oldukça dikkat çekmiştir. Milli bağımsızlık ve çağdaşlaşma önderinin tabutunun arkasında dünyanın dört bir tarafından gelen temsilciler yer almıştır. Demokratlar, faşistler, naziler ve komünistler yan yana saygı yüreğүşüne katılmışlardır (Çaycı, 2002: 466). Ankara'daki merasim tamamlandıktan sonra daha önce İnönü'nün başkanlığında toplanan bakanlar kurulunun Anıtkabir yapılmaya kadar Etnografya Müzesi'nde kalması yönündeki kararı gereği cenaze buraya tedfin edilmiştir (Boran, 2011: 494).

Ankara'daki cenaze merasiminin ardından çeşitli illerde cenaze merasimleri ve anma programları düzenlenmiştir. İstanbul'da Sarayburnu'nda, Taksim'de, Harbiye ve Üsküdar'da matem programları düzenlenerek, halkın büyük ilgisi altında Atatürk'ü yâd eden konuşmalar yapılmıştır. İstanbul haricinde Gümüşhane'de, Afyon'da, Elazığ'da,²¹ Urfa'da, Çankırı'da, Mersin'de, Konya'da cezaevinde mahkûmlar arasında programlar düzenlenerek yurdun her köşesinde Atatürk anılmış, halk Atatürk'e sevgi ve bağlılıklarını göstermiştir.²² Ayrıca Aydın, Antalya, Ağrı, Bitlis, Bolu, Çanakkale, Diyarbakır, Denizli, Eskişehir, Elazığ, Gaziantep, Giresun, Kütahya, Maraş, Niğde, Ordu, Manisa, Muğla, İzmir, Kayseri, Kırklareli, Van, Yozgat, Tekirdağ, Tokat, Urfa, Samsun, Siirt, Sinop'ta da çeşitli törenler düzenlenmiştir (Güher 2018: 98). Hatay'da Devlet Başkanı Tayfur Sökmen mecliste verdiği nutukta bu büyük acı karşısında duyulan elem ve teessürün tarifsiz olduğunu dile getirmiştir (Erinç, 2003: 55-56).

Cenaze merasimlerinin ardından Atatürk'ün vefatından iki ay öncegizlice hazırlatmış olduğu vasiyetnamesi (Ulusu, 2008: 233) Ankara Üçüncü Suh Hukuk Mahkemesi'nde açılmıştır. Adliye Vekili Hilmi Uran, Dâhiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Refik Saydam, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu ve mebuslardan Mehmet Somer celse de hazır bulunmuştur. Hâkim muhtelif mühürler ve Büyük Şef'in imzasının bulunduğu zarfı açıp vasiyetnameyi aynen okumuştur. Vasiyetnamede belirtildiği üzere, Atatürk'ün sahip olduğu tüm nakit ve hisse senetleri İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır. Her seneki nemadan yaşadıkları müddetçe Makbule'ye ayda bin, Afet'e sekiz yüz, Sabiha'ya altı yüz, Ülkü'ye iki yüz lira, Rukiye ile Nebile'ye ise üzeri lira verilecektir. Sabiha Gökçen'e ayrıca bir ev alacak kadar para verilecektir. Makbule Hanım, yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev emrinde kalacaktır. İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal

¹⁸ Suare; akşam yemeğinden sonra yapılan eğlence, toplantı ya da gece yapılan sinema, tiyatro gösterisi, matine karşıtı. Türkçe Sözlük, Ankara 2005, Dil Derneği Yayıncıları, s. 1752.

¹⁹ *Tan*, 'Milli Matem Kararnamesi', (1938, 16 İkinciteşrin).

²⁰ *Tan*, 'Fransız ve Alman Kolonilerinin Teessürü', (1938, 13 İkinciteşrin). Heyetlerde yer alan temsilciler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erinç, 2003: 43-47.

²¹ Elazığ'daki matem töreni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Haykır, 2014: 529-562.

²² Atatürk'ün cenaze merasimleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Üçüncü, 2013: 84-95; Üçüncü, 2013: 1185-1215.

icin muhtaç olacakları yardım yapılacak ve İş Bankası tarafından her seneki nemadan yarı yarıya Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarına tahsis edilecektir (*Cumhuriyet*, 29 İkincitesrin 1938; *Tan* 29 İkincitesrin 1938; Mango, 2004: 597; Volkan ve Itzkowitz 2013:440).²³

3. Dünya Basınından Taziyeeler

Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra dünyadaki birçok ülke ile dostluk anlaşmaları imzalayarak ülkeyi adeta bir barış cemberi içeresine almış ve güvenli bir gelecek inşa etmeye çalışmıştır. Atatürk'ün Türk dış politikasına yerleştirmek istediği bu barışçıl çabalar tüm dünyada takdirle karşılanmış, Yunanistan Başbakanı Venizelos 1934'te Nobel Barış Ödülü'ne Atatürk'ü aday göstermiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra da Avrupa basınında sık sık dünya milletleri arasında karşılıklı anlayış ve devamlı barışın mühim öncülerinden olduğu, olağanüstü inkılâpçı ve sömürgecilikle emperyalizme karşı açılan savaşların ilk lideri olduğu vurgulanmıştır. Atatürk'ün insanlar arasında renk, din, dil vs. ayrim ayırt etmeksızın bir uyum ve dostluk kurma çabalarını dikkate alan UNESCO da 1981 yılını *Atatürk Yılı* olarak ilan etmiştir (Toksoy, 2006: 143).

Tüm dünyada takdir toplayan bu büyük liderin ölümü de saygınıguna paralel şekilde acı ve ilgi uyandırılmıştır. Bulgaristan'da tüm gazeteler Atatürk'ün ölümüne ve yeni Reisicuhur İsmet İnönü'nün seçimi dolayısıyla uzun makaleler ve haberler neşretmiştir. Fransızca haftalık olarak neşredilen *La Parole Bulgare* gazetesi, Atatürk'ün bilhassa harici siyaset sahnesindaki meziyetlerine degeinerek 1925'te Türkiye ile daimi dostluk, 1929'da ise tarafsızlık, uzlaşma anlaşmalarının imzasından sonra iki memleket arasındaki ilişkilerin gelişigine dikkat çekmiştir. Kemal Atatürk'ün, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki dostluğun takviyesine kudretle yardım ettiğini, bu yüzden Ata'nın huzurunda derin minnettarlık ve teessür içinde eğildikleri vurgulanmıştır. Bulgar matbaatında Atatürk haberleri sıkça yer almış, O'nun mücadeleci ruhundan, dehasından ve kabiliyetlerinden hayranlıkla bahsedilmiştir (*Cumhuriyet*, 23 İkincitesrin 1938; *Aksam* 16 Teşrinisani 1938).²⁴

Yugoslav Elçisi Ekselans Branko Aczemoviç, Ankara'da bulunduğu süre zarfında Atatürk'le görüşüğünü, O'nun siyasi sahadaki kabiliyetini ve yaratıcılığını derinden hissettiğini vurgulayarak O'na karşı duyduğu saygıyı dile getirmiştir (*Cumhuriyet*, 13 İkincitesrin 1938).²⁵ Yugoslavia'da *Politika* gazetesinde, *Tarih silinmez harflerle bu devlet adamının adını hak edecektir. Atatürk bir halk adamıdır. Kırılmaz azmi, kuvvetli zekâsı ve kuvveti kendisini mağlup ettiği mukadderatın önüne getirmiştir ve bu suretle yeni Türkiye'nin mübadili olmuştur* sözleriyle Atatürk'ün kişisel özelliklerine degeinmiştir (*Aksam*, 14 Teşrinisani 1938).²⁶

Yunanistan'da da tüm basın Atatürk'ten övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Yunan basınında Atatürk'ün Türk-Yunan dostluğunun iyi bir hamisi olduğu vurgulanırken aynı zamanda Atatürk'ün Yeni Türkiye'yi sağlam granitler üzerine tesis ettiği dile getirilerek ıslahatçı yönü vurgulanmıştır (*Aksam*, 12 Teşrinisani 1938; *Aksam* 16 Teşrinisani 1938).²⁷ Atatürk'ün ölümü doğduğu topraklarda

²³ *Cumhuriyet*, 'Atatürk'ün Vasiyetnamesi', (1938, 29 İkincitesrin); *Tan*, 'Atamızın Vasiyetnamesi', (1938, 29 İkincitesrin); Mango, 2004:597; Volkan ve Itzkowitz, 2013:440.

²⁴ *Cumhuriyet*, 'Atatürk ve Bulgar Matbuati', (1938, 23 İkincitesrin); *Aksam*, 'Danimarka Gazeteleri Atatürk ve Eserlerinden Hayranlıkla Bahsediyor', (1938, 16 Teşrinisani); *Aksam*, 'Bulgar Gazetelerinin Hararetli Makaleleri', (1938, 16 Teşrinisani).

²⁵ *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeeler', (1938, 13 İkincitesrin).

²⁶ *Aksam*, 'Yugoslavya'da Teessür', (1938, 14 Teşrinisani). Dünya basınında olduğu gibi Türk basınında da Atatürk'ün ölümünden sonra O'nun beşeri özelliklerine, başarılarına, askeri dehasına vurgu yapan ve hayat hikâyесini anlatan birçok makale yayınlanmıştır. Bkz. *Cumhuriyet*, 'Atatürk ve Dünya', (1938, 15 İkincitesrin); *Cumhuriyet*, '19. Fırka Atatürk Tümeni', (1938, 18 İkincitesrin); *Cumhuriyet*, 'Atatürk Bütün Kalpleri Hoşnut Eden Bir Varlığı', (1938, 18 İkincitesrin); *Cumhuriyet*, 'İstanbul'un Kalbinde Ebedi Atatürk', (1938, 19 İkincitesrin); *Cumhuriyet*, 'Tabutu Önünde Dünyanın Eğildiği Büyük Adam', (1938, 21 İkincitesrin); *Cumhuriyet*, 'Atatürk Türkiyesi', (1938, 5 Birincikanun); *Cumhuriyet*, 'Atatürk'ten Naturalar ve İbretler', (1938, 24-25 Birincikanun); Akseki, 2016: 218-231.

²⁷ *Aksam*, 'Yunanistan Büyük Teessür İçinde', (1938, 12 Teşrinisani); *Aksam*, 'Bütün Yunan Gazeteleri Milli Matemimizle Meşgul', (1938, 16 Teşrinisani).

Selanik'te de derin bir üzüntüyle karşılanmıştır. Selanikliler, Türk ulusunun büyük yasını içtenlikle paylaşmış, Selanik Konsolosluğu her taraftan gelen başsağlığı mektupları ve kartlarıyla dolup taşmıştır (Şimşir, 2006: 275-276).

Romanya'da *Independance Romaine* gazetesinde ise, *Atatürk tarihe teşkilatçı bir dahi, bir milletin harikalar yaratan serv ve idarecisi ve memleketin kurtarıcısı olarak kalacaktır* sözleriyle Atatürk'ün ölümsüz bir lider olduğu ifade edilmiştir (*Aksam*, 13 Kasım 1938).²⁸

Macar Maslahatgüzü Cindrie, Kemal Atatürk'ün Macar dostu olduğunu Macar milletinin iyi bildiğini ve onun ölümüyle faniler arasından yalnız büyük bir insan değil büyük dostunu da kaybettigini vurgulayarak, *Macaristan O'nun için her tarafında matem tutmaktadır ve hatırlasını muhafaza edecektir* sözleriyle üzüntüsünü dile getirmiştir (*Cumhuriyet*, 13 Kasım 1938).²⁹ Atatürk'ün ölüm haberini Macar halkı bir kutlama esnasında haber almıştır. Çekoslovakya'nın işgal ettiği Macar topraklarının iadesini şenliklerle kutlayan halk, Ata'nın ölüm haberini alır almaz derin bir teessür içine girmiştir, Ata'nın ölüm haberleri ülkedeki gazetelerin ilk sayfasında yer almıştır (*Cumhuriyet*, 16 Kasım 1938).³⁰

Arnavutluk basınında da Atatürk'ün ölümü büyük bir yankı uyandırılmıştır. Arnavut basını neşrettiği haberlerde Atatürk'ün Türkiye'ye getirdiği yeniliklerden ve inkılâpcı yönünden bahsetmiştir (*Aksam*, 14 Kasım 1938; *Aksam*, 21 Kasım 1938).³¹

Romanya Elçisi Ekeselans Telemak, Türkiye'nin dostu ve müttefiki olan Romanya'nın yaratıcı dehasını hayranlıkla gördüğü Büyük Şef'in vakitsiz ölümü karşısında sonsuz bir elem içerisinde olduğunu belirtmiştir (*Cumhuriyet*, 13 Kasım 1928).³²

İngiltere'de *Times* gazetesi Atatürk için *Yeni Türkiye'nin Kurucusu ve Yapıcısı Büyüyük Asker, Büyük Devlet Adamı ve Büyük Şef* sıfatlarını kullanarak ölüm haberini yayinallyamış ve haberlerine *Avrupa kışa zaman önce Türkler için hasta adam sıfatını kullanmıştır ama bu büyük lider Avrupa otoritelerini mahcup etti* şeklinde devam etmiştir (Toksoy, 2006: 144-145).³³

Danimarka'da *Berlinske Tidenke* gazetesinde, Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti için yaptığı hizmetlere de感恩mıştır. Atatürk'ün ömrünün en mükemmel çağında ve başında olduğu fakat eserleriyle destansı bir şekilde yaşayacağı vurgulanmıştır. Gazetedede ayrıca şapka giymek, Arap harflerini atıp bizzat hocalığını yaptığı yeni Türk harflerini kabul ettirmek gibi yeniliklerin kurulan yeni devlet sulh politikasının en sağlam mesnedi olduğu vurgulanmıştır. Atatürk'ün Musul ve Hatay meselelerini hallederek memleket içinde enerjik ıslahatlar yaptığı, endüstri ve demiryolları kurduğunun da altı çizilmiştir (*Cumhuriyet*, 16 Kasım 1938).³⁴ Atatürk'ün ölümü üzerine Social Demokraten gazetesinde neşredilen bir yazıda, *Türkiye'nin şefi Atatürk bütün devletlerin hiç bekleyemedikleri bir şeyi gerçekleştirmiş ve Hasta Adam diye anılan Türkiye'den giçili, kuvvetli bir memleket yaratmıştır* ifadeleri kullanılmıştır. Börsen gazetesi de Mustafa Kemal'in *Askerler ilk bedeniniz Akdeniz'dir* emrini ondan sonra da büyük bir enerji ile Cumhuriyet rejimini kurmuş olduğunu okuyuculara hatırlatmıştır (*Cumhuriyet*, 16 Kasım 1938; Erinç, 2003: 245).³⁵

İran Elçisi Ekeselans Halil Fahimi, Atatürk'ün, bu ulvi ve büyük millî kahramanın ölümünü bildiren elim haberin İran milletini ve bilhassa Şahînşâh hazırlarını derin surette müteessir ettiğini

²⁸ *Aksam*, 'Büyük Matemimizin Hariçteki Aksileri Devam Ediyor', (1938, 13 Kasım 1938).

²⁹ *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 13 Kasım 1938).

³⁰ *Cumhuriyet*, 'Macarlar Atatürk İçin Ağlıyorlar', (1938, 16 Kasım 1938).

³¹ *Aksam*, 'Arnavut Milleti Büyük Kederimize İştirak Ediyor', (1938, 14 Kasım 1938); *Aksam*, 'Asrimizin En Mümtaz Siması Atatürk', (1938, 21 Kasım 1938).

³² *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 13 Kasım 1938).

³³ İngiltere basınının Atatürk'ün ölümüyle ilgili neşrettiği haberler hakkında detaylı bilgi için bkz. Şimşir, 1989: 210-235.

³⁴ *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 16 Kasım 1938).

³⁵ *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 16 Kasım 1938).

vurgulamıştır. Ayrıca İran milletinin dost ve kardeş Türk milletinin matemine teessürle iştirak edeceğini, Şah hazretlerinin emirleri üzerine İran hükümetinin ecnebi memleketlerdeki mümesserlerinin tediin gününe kadar bayraklarını yarıya indireceklerini, İran Sarayı'nın da bir ay müddetle matem tutacağını sözlerine eklemiştir (*Cumhuriyet*, 13 İkincitesrin 1938).³⁶

Afgan Elçisi Sultan Ahmed Han ise Türkiye'ye yeni geldiği zamanlarda Atatürk'ün icraat ve muvaffakiyetine çok yakından şahit olduğunu ve O'nun yüksek dehasına hayran olduğunu belirtmiştir (*Cumhuriyet*, 13 İkincitesrin 1938).³⁷

Letonya'da, Atatürk'ün ölümü sebebiyle Cumhur Reisi Ulmanis, Türkiye Büyük Millet Başkanı Renda'ya telgrafla taziyelerini bildirmiştir, Dışişleri Bakanı Munders Türkiye Dışişleri Başkanlığı'na taziye telgrafı göndermiştir. Büyük Şef'in ölümü dolayısıyla bütün gazeteler sayfalar dolusu makaleler neşretmiştir. Yarı resmi Briva Zeme gazetesi bütün bir sayfayı Atatürk'e tahsis ederek *Asırları Aşan Adam* başlığı altında uzun bir makale yayımlamıştır. Makalede Atatürk'ün modern şeflik prensibinin en iyi mümesser olduğu, Türkiye'ye modern bir devlet şekli verdiği ve tüm bunları oldukça kısa bir zaman zarfında gerçekleştirildiği vurgulanmıştır (*Cumhuriyet*, 16 İkincitesrin 1938; *Aksam*, 16 Teşrinisani 1938).³⁸

Fransız Elçisi Ekselans Ponso, Atatürk ile defalarca kez görüşme fırsatını yakaladığını ve O'nun şahsiyetini daha yakından hayranlıkla tanadığını belirterek şahsen büyük bir acı içerisinde olduğunu vurgulamıştır. Atatürk adının yalnızca Fransa'da değil tüm dünyada büyük bir devlet adamı ve askerlere yakışır şekilde ebedi prestijle anılacağına dile getirmiştir. Ponso sözlerine *Fransa şundan emindir ki Türkiye Cumhurreisi Atatürk'ün yüksek halefinin idaresi altında inkişafa ve terakkiye doğru olan yoluna muvaffakiyetle şan ve şerefle devam edecek* şeklinde nihayet vermiştir (*Cumhuriyet*, 13 İkincitesrin 1938).³⁹ Ayrıca önemli Fransız simalarının yer aldığı bir heyet Ankara'nın Ulus meydanındaki Atatürk Anıtı'na giderek büyük bir çelenk bırakmış, elçilik erkânı da bu merasime iştirak etmiştir. Fransızların bu dostluk mesajı ve içten jesti ülke genelinde sempatiyle karşılanmıştır (*Tan*, 13 İkincitesrin 1938).⁴⁰ Fransız gazetelerinde de Atatürk'ün ölümü önemli bir yer tutmuş, neşredilen haberlerde Atatürk'ün bilhassa laik ve barışçıl bir lider olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Atatürk'ün yaptığı inkılâplara degenilerek, icraatlarından ötürü *Türklerin Babası* unvanını aldığı dile getirilmiştir (Toksoy, 2006: 150). Fransız *Paris Soir* gazetesinde, *Atatürk'ün kabramanlığı ve dehası Türkiye'nin istikbalini yaratmış ve kalkınmasını sağlamıştır* ifadeleri kullanılmıştır (*Tan*, 11 İkincitesrin 1938).⁴¹

Finlandiya'da, *Svensks Pressen* gazetesi başmakalesinde, *Bütün diktatörler arasında Atatürk memlekette rücüda getirdiği inkılâp eserlerinin büyülüüğünü bakımından çok önemlidir* etmektedir derken, *Hufvud Stadbladet* gazetesi *Atatürk, ferikalade bir devlet adamı, harp sonrası dünya tarihinin en önemlisi simalarından idi. Atatürk olmasaydı yeni Türkiye mercut olamazdı* ifadelerine yer vermiştir. *Helsingin Sanomat* gazetesi ise, *Atatürk, zamanımızın en büyük devlet adamları arasında çok büyük bir mevkie maliktir. Askeri meziyetleri ve memleketinin inkılâbı içindeki muazzam mesaisi çok büyüktür* sözleriyle Atatürk'ün kuvvet, kudret ve dehasına dikkat çekmiştir (*Cumhuriyet*, 16 İkincitesrin 1938).⁴²

İspanya'da Atatürk'ün ölümüyle ilgili olarak verilen ilk haberde *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Öldü*fadeleri kullanılmıştır. Aynı haberin devamında Atatürk'ün biyografisine yer verilmiştir. 11 Kasım'da neşredilen bir diğer haberde ise *demir bir yumrukla modern Türkiye'yi kuran 58*

³⁶ *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 13 İkincitesrin).

³⁷ *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 13 İkincitesrin).

³⁸ *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 16 İkincitesrin); *Aşam*, 'Zamanımızdaki Devlet Adamlarının En Büyübü Atatürk', (1938, 16 Teşrinisani).

³⁹ *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 13 İkincitesrin).

⁴⁰ *Tan*, 'Fransız ve Alman Kolonilerinin Teessürleri', (1938, 13 İkincitesrin).

⁴¹ *Tan*, 'Atatürk'ün Ölümü Sulh Davası İçin Çok Elimdir', (1938, 11 İkincitesrin); Fransız basınının Atatürk'ün ölümüyle ilgili neşrettiği haberler hakkında detaylı bilgi için bkz. Şimşir, 1989: 112-142.

⁴² *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 16 İkincitesrin).

yaşındaki Mustafa Kemal öldü ifadeleriyle Atatürk'ün inkılâpcı özelliği vurgulanmıştır (*Tiyli Turan*, 2019: 183-184; Erinç, 2003: 245).

Atatürk'ün cenaze merasimine de bizzat iştirak eden eski İtalya Büyükelçisi Baron Alloizi, *Ankara'da sefır bulduğum zamanın beri Atatürk'ü çok yakından tanıdım, O pek büyük bir insandı, ölümü karşımdaki üzüntüm çok derin ve büyüktür* sözleriyle teessürünü dile getirmiştir.⁴³ İtalya'da yayınlanan *Tribuna* gazetesi, *İtalyanlar Türk milletinin teessürüne iştirak eder. Atatürk'ün ölümüyle yakın şarkın tekâmülüne birinci derecede amil olan son derece kurvetli irâsahsiyet zayıf olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu matemli gününde İtalyan milleti dost memlekete en derin muhabbetlerini gönderir ifadelerini kullanmıştır* (*Tan*, 16 İkincitesrin 1938).⁴⁴

Alman Elçisi Von Keller, Başvekil ve Hariciye Vekili'ne hitaben söyledişi samimi taziyet sözleriyle, Türk hükümetinin ve Türk milletinin Büyük Şef'in ölümü karşısında duyduğu muazzam matemi açıkça dile getirmiştir (*Cumhuriyet*, 13 İkincitesrin 1938).⁴⁵ Almanya'da Atatürk'ün ölüm haberini büyük başlıklarla halka duyurulmuştur. Alman basını Atatürkü hayatı ve icraatları üzerine bilgiler vermiş, Türklerin ve Almanların Ata'nın ölümüne karşı duydukları üzüntüyü dile getirmiştir. Hemen hemen Alman gazetelerinin tümünde yer alan Führer'in taziye mesajı ise şu şekildedir: *TBMM'ye ve Türk halkına, Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkanı Atatürk'ün ölümü üzerine en derin üzüntülerimi bildiriyorum. Büyüyük bir asker, dahi, devlet adamı ve taribi bir şahsiyet kayboldu. Yeni Türkiye cumhuriyeti ile nesilden nesile devam edecek büyük bir anıt oluşturdu* (*Çalık*, 2002: 885).

Atatürk'ün ölüm haberi Çin'de de heyecan yaratmış, Çin gazeteleri Atatürkü hayatı ve başarıları hakkında övgülerde bulunmuştur (Erinç, 2003: 266). Benzer şekilde Atatürk'ün ölümü Amerika'yı da derinden etkilemiş, gazetelerde Atatürk bütün yönleri ile uzun uzun ele alınmış, çok yönlü kişiliği, liderliği, hoşgörüsü büyük bir hayranlıkla anlatılmıştır (*Toksoy*, 2006: 163).

4. Atatürk'ün Ölümünün Türk Halkı Üzerindeki Tesirleri

4.1. Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri

1938 yazından itibaren Atatürk'ün hastalığı halk arasında da duyulmuş ve Türk halkı üzerinde derin teessür yaratmıştır. Halk kahvelerde, sokaklarda, evlerinde, toplantı yerlerinde Atatürk'ün sağlığı üzerine hasbihal ederek O'nu yakından takip etmiştir (*Gülekli*, 1960: 5). Gİhana sığmayan bu büyük adamın yatağa esir düşüşü milletin ruhunu adeta ezmiştir. Aylardan beri bir bekleyiş içinde olan halka Ata'nın direnişi bir umut ışığı olmuştur. Ne var ki 10 Kasım sabahı tüm ümitler son bulmuş, Türk milleti babasını kaybetmiş, milletçe yetim kalmıştır (*Tan*, 11 İkincitesrin 1938).⁴⁶

Atatürk'ün ölüm haberi halk arasında hızla yayılmıştır. Saat 11.00'a varmadan İstanbul bir anda matem havasına bütünmüş, yalnızca caddelerde değil sokaklarda dahi bayraklar yarıya kadar çekilmiştir. İlk ve ortaokulların kapıları kalabalık halk kitleleriyle yığılmış, çocuklar yarıya indirilen bayrakların önünde toplanmıştır. Gazetelerin çıkardığı ikinci nüshalar halk tarafından yağma edilircesine kapılmış, belki ömründe hiç gazete okumayan kişiler bile gözyaşları içinde Büyük Şef'in ölümünü bildiren resmi raporları incelemiştir. Sinema, tiyatro ve diğer büyük eğlence yerleri mateme hürmeten kapılarını kapatmışlar, afişlerini indirmiştir, resimlerini kaldırılmıştır. Halk arasında gülümseyen tek bir cehreye bile tesadüf edilmemiş, bilhassa gençlerin son derece üzgün olduğu gözlemlenmiştir. İlk mekteplerin dağılma saatinde her gün gülüşerek, şakalaşarak evlerine dönen çocukların neşelerini kaybetmiş, mektep kapılarında baş başa verip ağlayan yavruları görenlerde kendilerini tutamayıp gözyaşlarına hâkim olamamıştır (*Cumhuriyet*, 11 İkincitesrin 1938).⁴⁷ O tarihte

⁴³ *Aksam*, 'Çankaya'daki Güneş', (1938, 20 Teşrinisani).

⁴⁴ *Tan*, 'Ulu Şefimize Dünyanın Hayranlığı', (1938, 16 İkincitesrin).

⁴⁵ *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 13 İkincitesrin).

⁴⁶ *Tan*, 'Babamızı Kaybettik', (1938, 11 İkincitesrin).

⁴⁷ *Cumhuriyet*, 'Atatürk'ün Son Günleri, İstanbul Felaketi Nasıl Öğrendi', (1938, 11 İkincitesrin).

İstanbul Kabataş Lisesinde öğrenci olan Prof. Dr. Nezih Eldem, ders sırasında vapurların bayraklarının yarıya kadar indirildiğini fark ettiğini ve bunun üzerine tüm sınıfın yerlere yatarak, dövünerek hüngür hüngür ağlamaya başladığını ifade etmiştir (Boran, 2011: 491). Seyyar satıcılar bile bu büyük ve milli matem karşısında seslerini kızmıştır. Memleketin bu durumuna bütün ecnebi sefarethaneler, konsoloshaneler ve ecnebi tabiiyetinde bulunan müesseseler de bayraklarını yarıya kadar indirerek iştirak etmişlerdir (*Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1938).⁴⁸

Tan gazetesinde 11 Kasım 1938'de yayınlanan bir haber çocukların Atatürk'ün ölümüne verdiği tepkiyi yansıtması bakımından kayda değerdir. Buna göre, 9-11 yaş aralığında gazete satan iki çocuk Beşiktaş'tan Dolmabahçe'ye doğru ilerleyen tramvayda kuruşları sayarken bir yandan da bu kadar çok gazete satınmasına neden olan olayı öğrenme meraklı içerisinde birbirlerine sorular sormaktadır. *Neden bu kadar çok satıldı dersin, içinde neler yazdı acaba* şeklindeki sorulara cevap arayan bu çocuklara tramvaydan bir ses yükselmiştir. *Çocuklar Atatürk öldü.* İkisinin de o anda ellişerinde tuttuğu cil cil kuruşlar, onluklar, yirmilikler, bronz ve nikel paralar yere serilivermiş, gözleri yaş içinde, yaptıklarından bir suç işlemiş gibi utanarak, *Amca, bilseydik satar mydık o gazeteleri biz* demişlerdir (*Tan*, 11 İkinciteşrin 1938).⁴⁹

Atatürk'ün manevi evlatlarından Ülkü'ye küçük yaşlarda olduğu için Ata'nın ölümü haber verilmemiştir. Günlerdir Atatürk'ü görmeyen Ülkü, *Atatürk'üğüme götürün beni, ben O'nun istediği gibi yazma öğrendim artık beni O'na götürün* diyerek sürekli ağlamıştır (*Tan*, 27 İkinciteşrin 1938).⁵⁰ Tıpkı Ülkü gibi bütün Türk çocuklar onlara ulusal bağımsızlık bilinci kazandırmak isteyen ve millî bir eğitim seferberliği başlatan Başöğretmeni için feryat etmiştir. Büyük acılarıyla minik ağızlardan dökülen mısralar kalplerde derin tesirler uyandırmıştır:

10 Kasımlar ne götürürebildi ki..
Mustafa Kemal'ımız diyoruz yine,
Ülkümüz, neşemiz, sevdigimiz..
Ana, baba, kardeş,
Bayrak bildigimiz.. (Angı, 1976: 5).

Atatürk'ün ölümü karşısında duyulan üzgün gülümşüklük hayatın her noktasında hissedilmiştir. Bilhassa üniversiteli gençler bu iştirabı derinden yaşamış, birçok öğrenci derslere katılmamış, profesörler de ders yapamamışlardır. Benzer şekilde birçok mektepte muallimler ve talebeler derse devam edememiştir. Üniversitede muhtelif fakülteler talebesinden oluşan bir iki komisyon kurulmuş, Atatürk'ün cenaze merasimine gençliğin ne şekilde iştirak edeceğini meselesi üzerinde görüşülmüştür. Komisyonlar bu görüşmeler neticesinde dört maddelik bir liste hazırlamışlardır. Verilen kararlar arasında Ebedi Şef'in ölmez hatırlarını ilelebet muhafaza için üniversite gençliğinin arzularına tercuman olarak tespit edilen temenniler de yer almıştır. Bu dört maddelik liste şu şekildedir:

- 1-İstanbul Üniversitesi'nin adının Atatürk Üniversitesi olarak değiştirilmesi,
- 2-Üniversite meydanına büyük bir Atatürk heykelinin dikilmesi,
- 3-Atatürk'ün Ankara'da yapılacak olan büyük cenaze töreninde bulunmak üzere üniversite gençliğinden 5000 kişilik bir heyetin Ankara'ya gönderilmesinin temini. (Bu hususta Nafia Vekâleti'nden Üniversite Talebesi'ne mahsus olmak üzere tren kaldırılması istenmiştir.)
- 4-Atatürk'ün cenaze merasimine iştirak edecek olan üniversite gençlerinin göğüslerinde birer Atatürk rozetinin bulunması.(Rozetin üstünde Atatürk resmi, altında da doğum ve ölüm tarihleri bulunacaktır.)

⁴⁸ *Cumhuriyet*, 'Atatürk'ün Son Günleri, İstanbul Felaketi Nasıl Öğrendi', (1938, 11 İkinciteşrin).

⁴⁹ *Tan*, 'Gençlik Hem Ağır Bir Matem İçinde, Hem de Kavi Bir İmanla Dolu', (1938, 11 İkinciteşrin).

⁵⁰ *Tan*, 'Atatürk'ün İki Yetimi', (1938, 27 İkinciteşrin).

Dâhiliye Vekâleti üniversite gençlerine yollandığı bir telgrafla İstanbul'da Atatürk'ün cenazesini ziyaret etmek üzere kendilerine bir gün verileceğini bildirmiştir (*Tan*, 12 İkincitesrin 1938).⁵¹ Gençliğin Ata'nın arkasından döktüğü dinmeyen gözyaşları O'nun kurduğu Cumhuriyet'in ve inkılâplarının memlekette ne derin kökler salmış olduğunu en samimi delili olmuştur (*Tan*, 13 İkincitesrin 1938).⁵² Acısıyla, içindeki ateşle adeta bir yanardağ haline gelen gençlik, Ata'nın ölümünden üç gün sonra Taksim'deki Hürriyet Meydanı'nda Atatürk Abidesi önünde toplanarak, O'nun bıraktığı mirasa, Cumhuriyetine, inkılâplarına, O'nun kuvvetli ve kudretli rejimine daima sadık kalacağına, toprağına kanını, istikbaline canını vereceklerine şeref, namus ve Türkük namına söz verip ant içmiştir. Yaşadığı müddet zarfında en fazla gençliğe önem veren, gençliği yetiştirmek, onu yarattığı eserlere layık seviyeye getirmek için uğraşan, bütün eserlerini gençliğe emanet eden Atatürk (*Cumhuriyet*, 13 İkincitesrin 1938)⁵³, o gençliğin gözlerinden akan sevgi seliyle, dilinden dökülen teveccühlerle uğurlanmıştır.

11 Kasım'da üniversitenin konferans salonunda toplanan gençler kendilerini Ata'larının hatırlasına bir dakika sessizliğe çağırın arkadaşlarının davetine güclükle icabet etmiş, yüreklerinden kopan feryatları dindirememiştir. Söz alarak kürsüye çıkan bir genç hiçkırıklarla, *Boğuluyorum.. Ölen Atatürk bizim idealimiz olan Atatürk değildir. O ölemez. Ve o Atatürk, her zaman emanetleriyle birlikte, her Türk gencinin kalbinde yaşayacaktır* sözleriyle Ata'ya bağlılıklarını vurgulamıştır. O günlerde yüzlerce gencin, bestesiz güftesiz bir ızdırap marşı okur gibi hiçkırıcı karşısında ürpermemek elde değildir (*Tan*, 11 İkincitesrin 1938).⁵⁴ Tan gazetesinden Naci Sadullah, *Mustafa Kemal'in yenmeye tenezzül etmediği ölüm, Kemalizme ebediyen mağlup olmuştur ve olacaktır* diyerek Atatürk'ün bu fikrî ölümsüzlüğüne vurgu yapmıştır (*Tan*, 11 İkincitesrin 1938).⁵⁵

İzmit'i Ata'nın ölüm haberi alındıktan itibaren derin bir yas ve matem havası kaplamış, bilhassa mekteplerdeki çocukların arasında doktor müdahalesi gerektirecek kadar derin bir acı yaşamıştır. Benzer şekilde Kırşehir halkı da bu acı haberi büyük bir ıstıraplara karşılaşmış gençlik Büyük Şef'in emanetini koruyacaklarına söz vermiştir (*Aksam*, 17 Kasım 1938).⁵⁶ Kars'ta, belediye hoparlörü altında çantası elinde mektep çocukların aksakallılıkla kadar bütün halk saatlerce kan ağlayarak beklemişler, Büyük Millet Meclisi'nin celsesini takip etmişlerdir. Abdülhalik Renda'nın nutku üzerine sokakları dolduran bütün yurttAŞalar beş dakika sükünl ile acı hiçkırıklarla büyük hatırlayı takdis etmişlerdir (*Cumhuriyet*, 15 İkincitesrin 1938).⁵⁷ Atatürk'ün ölüm haberi yalnızca yurtiçinde değil ülke dışında yer alan Türk öğrencileri de yasa boğmuştur. Cenevre'de bulunan Türk öğrenciler tarafından neşredilen bir beyannamede şu ifadeler yer almıştır:⁵⁸ *Biz Türk gençleri Atatürk'ün sahsında Cumhuriyetin yaratıcısını ve milletin sadık bir hadimini kaybetmekteyiz. Bu tamir kabul etmez ziyan hedefam ile mütehassis olarak hatırlası ilelebet kalbimizde yaşayacak kurtarıcımızın bize emanet ettiği eseri muhafaza etmeyi taahhüt ederiz* (*Tan*, 13 İkincitesrin 1938).

4.2. Yetişkin Halk Üzerindeki Etkileri

Uzun zamandır Atatürk'ün hastalık haberlerini yakından takip eden halk, 10 Kasım günü Dolmabahçe Sarayı'nın üzerindeki bayrağının indirilmesiyle acı gerceği anlamıştır. İstanbul'a kara haber hızla yayılmış, Gümüşsuyu sırtlarında toplanan binlerce insan yaşlısı, genci, kadını, erkeği hiçkırıklar içinde saraya akın etmeye başlamıştır (Ulusu, 2008: 237). Ata'nın ölüm haberi halkı derinden etkilemiş, tüm Türkiye şoka girmiştir. O günlerde çekilen tüm film kayıtlarında ve

⁵¹ *Tan*, 'Atatürk'ün Cenaze Merasiminde Bulunmak Üzere 5000 Üniversiteli Ankara'ya Gidecek', (1938, 12 İkincitesrin).

⁵² *Tan*, 'Gençliğin Teessürü', (1938, 13 İkincitesrin).

⁵³ *Cumhuriyet*, 'Gençliğin Muazzam Mitingi', (1938, 13 İkincitesrin).

⁵⁴ *Tan*, 'Gençlik Hem Ağır Bir Matem İçinde, Hem de Kavi Bir İmanla Dolu', (1938, 11 İkincitesrin).

⁵⁵ *Tan*, 'Ölümü O da Yenemedi', (1938, 11 İkincitesrin).

⁵⁶ *Aksam*, 'İzmitlilerin Teessürü, Kırşehir Gençleri de Ant İçtiler', (1938, 17 Kasım 1938).

⁵⁷ *Cumhuriyet*, 'Matemimiz ve Ecnebi Devlet Mümesilleri', (1938, 15 İkincitesrin).

⁵⁸ *Tan*, 'Cenevre'deki Türk Talebesi', (1938, 13 İkincitesrin).

fotoğraflarda insanların donmuş, ifadesiz cehreleri, sabit bakışları ve hıçkırarak ağlayışları çektileri sonsuz istirabı açıkça yansımaktadır (Volkan ve Itzkowitz, 2013: 441-442). Halk 16 Mart 1920'den yani İstanbul'un işgalinden beri hiçbir acayı bu kadar bir ve beraber yaşamadıklarını dile getirmiştir. Düşmanın işgaline karşı direnen, halkı etrafında birleştiren ve örgütleyen Büyük Önder'in ölümüyle oldukça sarsılan halk *büyük milletlerin sevinçleri gibi izdirapları da derin olur* sözleriyle teessürlerini ifade etmiştir (*Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1938).⁵⁹ Atatürk'ün artık aralarında olmadığı farkında olan halk O hala kendileriyle berabermiş gibi yaşamaya devam etmiş ve Atatürk'ten, O'nun bıraktığı manevi mirastan kendilerini ayırtırmamıştır (Volkan ve Itzkowitz, 2013: 446). *Bu cevhore Türkiye'nin başı, kalbi, rubu ne derseniz deyin, fakat unutmayınız ki o mezarın içinde degildir, O canlı bir vatan hülasasıdır ve mezar onun içindedir* (*Cumhuriyet*, 21 İkinciteşrin 1938)⁶⁰, *Fani olan Atatürk'ü kaybettik, fakat ebedi olan, manevi olan Atatürk yaşayor ve daima yaşayacaktır* (Erinç, 2003: 114) sözleri halkın O'nu ölümsüzleştirdiğinin en somut ifadesidir.

Dolmabahçe Sarayı bu süreçte halkın yoğun ziyaretlerine maruz kalmıştır. Çocuklarını ellerinden tutmuş anneler, bastonuna tutunarak son bir hürmet vazifesi görmeye gelmiş yaşılılar, henüz işinden yeni çıkışmış yorgun işçiler, gençler, ihtiyarlar her cinsten halklığını saraya akın etmiştir (*Tan*, 17 İkinciteşrin 1938).⁶¹ Ata'yı Dolmabahçe'de son bir kez ziyaret etme fırsatı yakalayan halk gözyaşlarını tutamamıştır. Ziyaret esnasında dört ihtiyar kadın elele vermiş, içlerinden birisi *Atam sen nasıl öldün* diyerek feryat etmeye başlamış ve aniden yere düşerek bayılmıştır. Polislerin müdahalesiyle kaldırılan bu gibi yüzlerce kadın yaşı gözlerle acılarını bağırlarına basmıştır. Köylüler ayaklarında çarık, dizlerinde potur, ellerinde kasketleriyle Ata'yı selamlamış, sonsuz hürmetlerini saf bakışları ve masum tavırlarıyla göstermişlerdir. Gece işlerine nihayet veren elbiseleri yağ içindeki işçiler Büyük Önder'e son defa veda etmiştir (*Aksam*, 17 Teşrinisani 1938).⁶² Bilhassa kadınların Atatürk için çok fazla gözyaşı döktüğü dikkat çekmiştir. Köylü kadınlar Atatürk'ün resmini taşıyan gazeteleri bağırlarına basıp *Atatürk ölü mü* diyerek inlemişlerdir (Erinç, 2003: 142). Zekeriya Sertel de Atatürk'e en candan ağlayanların *Atatürk'ün Kızları* olduğunu ifade etmiştir. Sertel, Atatürk'ten önce kadınların, kızların saltanata bağlı bir köle iken Atatürk'ün medeni kanunları sayesinde bu zulüm zincirlerinin çözüldüğünü vurgulamıştır (*Tan*, 19 İkinciteşrin 1938).⁶³

İstanbul'dakine benzer şekilde Ankara'da yapılan törende de halk gözyaşlarına hâkim olamamıştır. Tabutun önüne gelen her kadın, her genç ya da yaşlı gözyaşlarına boğulmuş, bu arada bayılanlar sıhhat arabasıyla kaldırılmıştır. Akşama doğru başlayan yağmur seli halkı durdurmayla yetmemiş, en küçüğünden en büyüğüne tüm Ankara, bu büyük evladına karşı duyduğu içten acayı O'nun tabutu önündeki vakarıyla göstermiştir (*Tan*, 21 İkinciteşrin 1938).⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir;

Hangi fanının ardından Atatürk'e olduğu kadar ağlanmıştır? Bu soruyu sükünetle, gerçeklere bağlı kalarak ve heyecana pay ayırmadan verebilmek için çok düşünmüştür. Kahramanlar, ulular, din adamları, iyi kalpli büyük insanlar, tarih içinde hayalen kafamda günler içinde geçip durdular. İsa gibi varlığı şüpheli olanları bir tarafa ayırdım. Sonra gelmiş, geçmiş, yaşamış, sevilmiş, bağlanılmış, inanılmış nice uluları, önderleri ve bunların arkasından dökülen gözyaşlarını düşündüm. Şu kanaate vardım ki kavminin, milletinin kendisine bu kadar gönül bağlılığı ve ölümüne bu kadar içten ağladığı bir halk kahramanı tarih içinde yoktur.

⁵⁹ *Cumhuriyet*, 'Onu Kaybetmiş Olmanın Izdirabı', (1938, 11 İkinciteşrin).

⁶⁰ *Cumhuriyet*, 'Atatürk ve Ankara', (1938, 21 İkinciteşrin).

⁶¹ *Tan*, 'Bu Toprakta Hangi Şehinşahın, Hangi Cihangirin Önünden Bütün Bir Millet Böyle İçten Bir Matemle Geçmiştir?', (1938, 17 İkinciteşrin).

⁶² *Aksam*, 'Atam Sen Nasıl Oldün, Köylüler, İnsan Seli, Merasimin Sonu', (1938, 17 Teşrinisani).

⁶³ *Tan*, 'Atatürk'ün Kızları', (1938, 19 İkinciteşrin).

⁶⁴ *Tan*, 'Dün Bütün Ankara Aziz Şefin Önünde Ağladı', (1938, 21 İkinciteşrin).

sözleriyle halkın acısını dile getirmeye çalışmıştır (Aydemir, 1999: 530). Atatürk Türklerin ulusal kahramanı olduğundan O'nun rejimini beğenmeyenler dahi Atatürk'ün ülke topraklarından yabancı işgalcileri kovan bir *Halaskar Gazi* olduğunu kabul etmiştir. İngiltere Büyükelçisi Loraine, *O'nun için gerçekten yas tutuluyor. Cenaze töreninde sıradan insanların samimi üzüntüsü kolayca anlaşılıyordu* diyerek milletin bu acı olay karşısındaki tutumunu dile getirmiştir (Mango, 2004: 601).

İzmir'de, haberi radyolardan duyan halk derin bir üzüntüye gark eylemiş, bütün resmi binalarla parti, halkevi ve limanda bulunan vapurlar bayraklarını yarıya kadar indirmiştir. Şehirdeki konsoloslarla memurlar, Parti Başkanı Fazıl Güleç'i ziyaret ederek taziyelerde bulunmuşlardır. Edirne'de, aynı şekilde bayraklar yarıya indirilmiş, dört beş yaşındaki yavrulardan yetmişlik ihtiyarlara kadar bütün halk büyük kurtarıcı Yüce Başbuğ'un millet ve memleketi saadete kavuşturan yolu üzerinden ayrılmayacağini Türk milletine yakışır bir sükûn ve saadetle tekrarlamıştır. Samsun'da, büyük acayı radyo neşriyatından öğrenen halk derin matem içine girmiştir, Büyük Atatürk Anıtı'nın önünde toplanan halkın gözyaşları dinmemiştir. Atatürk'ün bütün gönülleri saran aziz hatırlarına derin bir tazim nişanesi olarak mağazalar, dükkanlar kapatılmış, Ata'ya gönülden bağlılık gösterilmiştir. Zonguldak'ta, O'nu kaybetmenin hüzünü ve teessürü içinde olan halk dükkanlarını ve işini terk edip, radyo başından ayrılmayarak O'nun büyük varlığına hürmet ve milletin elemine iştirak etmiştir (*Cumhuriyet*, 12 İkinciteşrin 1938).⁶⁵ Afyon'da, halk arasında Atatürk'ün ilk kurtardığı ve kat'ı zaferi hazırladığı şehir olan Afyon'a defnedilmesi arzu edilmiştir. Herkesin çehresinde Atatürk'ün ölümünden mütevellit hüzün ve İsmet İnönü'ye bağlılık hisleri okunmuştur. Maraş'ta ise, halk derin bir acı içinde olup bütün şehirde bayraklar yarıya inmiş, vilayet gazetesi Atatürk'ün hatırlarıyla dolu olarak yayınlanmıştır (*Cumhuriyet*, 15 İkinciteşrin 1938).⁶⁶ Denizli ve çevresinde de halk derin bir matem havasına bürünmüştür, Atatürk'ün ölümü *bir ulu ağacın devrildiği acı haber* şeklinde yorumlanmıştır (Kodal, 1999: 20).

Atatürk'ün ölümünden yalnızca 13 gün sonra ülke bir bayram gününe girmiştir. Halk Atatürksüz bu ilk bayramı *Yash ve Kara Bayram* olarak nitelendirmiştir. Yalnızca takvim yaprağında kalan bu bayramda halk milli kederiyle birbirlerini tebrike değil ancak teselliye gideceklerini dile getirmiştir (*Cumhuriyet*, 23 İkinciteşrin 1938).⁶⁷ Atatürk'ün ölümü ile büyük bir matem içine giren millet, bir süre sonra bu acı hakikati kabul etmeye başlamıştır. Bilhassa Türk gençliği O'nun prensipleriyle, gösterdiği yolda yürüyerek, istiklal ve inkilâp için daha büyük bir güçle savaşmayı görev addetmiştir (Erinç, 2003: 125). Memleket ve milleti Ata'nın manevi varlığı sarmış, halk her tarafta, her müessese de O'nu ve eserlerini görerek teselli bulmuştur (*Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1938).⁶⁸ Nitekim ordularını Hindistan'a kadar götüren Büyük İskender 32 yaşında öldüğünde arkasında bir hiç bırakmıştır. Avrupa'yı kasırga gibi alt üst eden ve Moskova'ya kadar uzanan Napolyon arkasında yıkık dökük bir dünya, kinle dolu Fransa'yı bırakmıştır. Hâlbuki Atatürk idealini hayattayken gerçekleştiren nadir devlet adamlarından ve ender dehalardan biridir. O eşsiz eserini tamamlaşmış ve onu Türk halkına ebedî miras olarak bırakmıştır. Genç ve zinde bir Cumhuriyet miras alan Türk genci, bu büyük mirasın muhafazasını gururla üstlenmiştir.⁶⁹ Tüm gençlik ve halk Sivas'ta, Ankara'da, İzmir'de, İstanbul'daki Atatürk ne ise bizim için ahretteki Atatürk de O'dur diyerek bu büyük evladını göğsünün en derinine gömmüştür (Erinç, 2003: 126). Görüldüğü gibi Atatürk'ün cansız bedeni dahi halka güç, kudret vermiş, gençlik yine O'nun fikirlerinden, O'nun eserlerinden feyz alarak matemini kontrol etmiştir.

Atatürk'ün ölümünün hemen ardından İsmet İnönü TBMM'de 348 mebusun tam ittifakı ile Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Meclisin ilk toplantılarında verdiği nutukta Atatürk'ü yâd ettikten

⁶⁵ *Cumhuriyet*, 'Şehir Taziyeleri', (1938, 12 İkinciteşrin).

⁶⁶ *Cumhuriyet*, 'Matemimiz ve Ecnebi Devlet Mümessilleri', (1938, 15 İkinciteşrin).

⁶⁷ *Cumhuriyet*, 'Yash ve Kara Bayramı Karşılarken', (1938, 23 İkinciteşrin).

⁶⁸ *Cumhuriyet*, 'Büyük Milli Matemimiz', (1938, 11 İkinciteşrin).

⁶⁹ Tan, 'Babamızı Kaybettik', (1938, 11 İkinciteşrin).

sonra Arkadaşlar, Türk milletinin en seyizli hazinesi Büyükk Millet Meclisi'dir. Geçmişte büyük zorlukları yemiş olan TBMM gelecekte de büyük saadetlerin zafer ve muvaffakiyetlerin başlıca kaynağı olacaktır sözleriyle halka moral vermiştir (*Tan*, 12 İkinciteşrin 1938).⁷⁰ İlerleyen günlerde Cumhurbaşkanı İnönü bir beyanname ile Ankara'dan halka seslenmiş, Atatürk'e karşı minnet ve şükranını dile getirmiştir. *Eşsiz kabraman Atatürk, vatan sana minnettardır, emin ol azıj̄ hatıran sönmez meşale olarak ruhlarımıza daima ışınık ve ateşli tutacaktır. Senin yattığın yer, Türk milletinin aşk ve istibarla dolu olan kabraman ve refah gögsüdür* şeklinde duygularını ifade etmiştir (*Cumhuriyet*, 22 İkinciteşrin 1938).⁷¹

Halkın bundan sonra ne yapacağımız tarzında bir bocalama devresine girdiğini söylemek doğru değildir. Elbette ki Atatürk'ün ölümü halk arasında derin bir üzüntü ve şaşkınlık yaratmışsa da, halkın elinde bütün planları hazırlanmış, bütün prensipleri net bir şekilde ortaya koyulmuş bir Cumhuriyet vardır. Halk bir tereddüt, tercih, tenkit ya da tashih devresinde değil bir inşa devresinde olduğunun ve artık eskisinden daha çok savsaklanmadan, mızmızlanmadan çalışmak gerektiğinin farkındadır. Büyük mimar temeli atmış ve işaret parmağını dimdik tutarak halka çıkabileceği yüksekligi yani gökyüzünü göstermiştir. Halkın içini rahatlatacak bir diğer olgu ise, Atatürk'ün yerini İsmet İnönü'nün almış olmasıdır. Halkın İnönü'ye güveni tamdır, *ülkenin neye ihtiyacı olduğunu O bizden daha iyi biliyor* sözleriyle İnönü'ye tam destek vermişlerdir (*Cumhuriyet*, 26 İkinciteşrin 1938; Erinç, 2003: 165).⁷² Atatürk de sağlığında İnönü'nün memleket idaresindeki tecrübeinden sık sık bahsetmiştir. Hatta bir akşam İnönü'nün de hazır bulunduğu bir toplantı esnasında *Eğer biz bir nebze istirahat imkâni bulabiliyorsak bu münhasıran İsmet İnönü'nün iş başında bulunduğu emin olmamızdan* demiştir (*Cumhuriyet*, 5 Birincikanun 1938).⁷³ Dolayısıyla İsmet İnönü'nün Atatürk'ten sonra devletin başına geçmesi halk nazarında bir talih, şans olarak görülmüştür. İsmet İnönü'nün reisliği ile ülke dâhiline huzur ve emniyet havası gelmiş, halk yeni şef ile adeta bir teselli kaynağı bulmuştur. Benzer şekilde İnönü'nün seçimi yurt dışında da Cumhuriyet rejiminin kudretli eller altında sarsılmadan, sendelenmeden yüryeceği kanaatini uyandırılmıştır. Dünya matbuati bir taraftan Atatürk'e ait teessür yazıları yayınlarken, bir taraftan da yeni şef için övgü dolu yazılar neşretmiştir (*Tan*, 14 İkinciteşrin 1938; *Cumhuriyet*, 16 İkinciteşrin 1938).⁷⁴

Cumhuriyet Halk Partisi 26 Aralık 1938 tarihindeki olağanüstü toplantıda Atatürk'e *Ebedi Şef* unvanını vermiştir. Aynı toplantıda yaşamı boyunca partinin başkanı olarak kalacağı ilan edilen İnönü'ye de *Millî Şef* unvanı verilmiştir (Mango, 2004: 603). Atatürk ölümden sonra halk bir rejim bunalımına girmemiştir. Saltanat sistemi Atatürk'ün varlığında unutulmuş, Cumhuriyet yönetimi iyice benimsenmiştir. Bu yüzden Atatürk'ün ölümünün ardından yeni devlet başkanını seçmek de çok zor olmamıştır (Aydemir, 1999: 532).

İlk günlerdeki isyankâr ve acı günler bir süre sonra yerini acı bir kabullenme bırakmıştır. Bu aşamada halk Atatürk'e karşı minnettarlığını sergilemek istemiştir. Gerek şiirler yazarak, gerek sinemalarda O'nun hayatından kesitler sunarak Atatürk'ün hatırlasını her daim canlı tutmak istemiştir. Bu yıllarda gazetelerde halka ayrılan sayfalarda Atatürk'e yazılan sevgi ve minnet dolu şiirlere sık sık rastlanılmaktadır.⁷⁵ Ayrıca Ata'nın ölümü Dolmabahçe Sarayı'ndan başlanarak aşama aşama kaydedilerek Ankara'ya kadar oluşan süreç ve Ankara'daki merasim de dâhil olmak üzere dönemin en meşhur yönetmenleri tarafından sinemaya çekilmiştir. Söz konusu filmde Atatürk'ün

⁷⁰ *Tan*, 'İsmet İnönü'nün Nutku', (1938, 12 İkinciteşrin).

⁷¹ *Cumhuriyet*, 'İnönü'nün Beyannamesi', (1938, 22 İkinciteşrin).

⁷² *Cumhuriyet*, 'Bundan Sonra', (1938, 26 İkinciteşrin).

⁷³ *Cumhuriyet*, 'Atatürk'e Ait Menkibeler', (1938, 5 Birincikanun).

⁷⁴ *Tan*, 'Türkiye'nin Büyük Talii', (1938, 14 İkinciteşrin); *Cumhuriyet*, 'Atatürk'ün Vefatı ve Dünya Matbuati', (1938, 16 İkinciteşrin).

⁷⁵ Bkz. *Tan*, 'Halkın Sayfası', (1938, 16 İkinciteşrin); *Tan*, 'En Büyük Türk'e', (1938, 17 İkinciteşrin); *Tan*, 'Atatürk'e' (1938, 18 İkinciteşrin); *Tan*, 'Milletin Yası', (1938, 19 İkinciteşrin); *Tan*, 'Atam', (1938, 20 İkinciteşrin); *Tan*, 'Halkın Sayfası', (1938, 22 İkinciteşrin). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerine yansyan şiir ve mektup örnekleri için bkz. Güher, 2018:114-117.

İstiklal Harbi'nde verdiği mücadele ve TBMM'de irad buyurduğu nutuklar da yer almıştır (*Cumhuriyet*, 22 İkinciteşrin 1938; *Tan*, 23 Kasım 1938; *Tan*, 24 Kasım 1938).⁷⁶

Yakın hayatına ait hatıralar, bizzat kendisinin konuşmaları, yanlarında İsmet İnönü, Celal Bayar ve bütün generalleriyle beraber Ege manevralarındaki yüksek huzurları değerli ve samimi sözleri, azametli, vakur bakışlarıyla samimi, demokratik tavırlarını gösteren ve Büyük Millet Meclisi'nde Hatay müzakerelerini takip etmeleri gibi en son faal hayatına ait canlı hatıralar bir sinema filmi haline getirilmiştir. İstanbul halkının iştirakiyle Türk gençliğinin tertip ettiği mitingdeki acı ve teessür tezahüratı 23 Kasım 1938 itibariyle Beyoğlu'nda Taksim ve Sümer sinemaları ile İstanbul'da Şehzadebaşı'nda Ferah, Gedikpaşa'da Azak, İzmir'de Tayyare sinemalarında gösterime girmiştir (*Tan*, 23 İkinciteşrin 1938).⁷⁷ Benzer şekilde Afyon'da da Halkevi sinemasında Atatürk'ün cenaze merasimi filmi gösterime girmiştir, gece gündüz yayınlanmıştır. Ücretsiz olarak yayınlanan filme halkın ilgisi büyük olmuştur (*Cumhuriyet*, 5 Birincikanun 1938).⁷⁸ Ayrıca Atatürk'ün hayatının bütün safhalarını içeren fotoğraflardan oluşan bir albümün hazırlanmasına karar verilmiştir. Atatürk'ün 1906'dan 1938'e kadar 300'den fazla ve çoğu hiçbir yerde yayınlanmamış kıymetli fotoğraflarını içeren *Fotoğraflarla Atatürk* albümünün dünya tarihinde yer alacak bir eser olacağı düşünülmüştür (*Cumhuriyet*, 11 İkincikanun 1939).⁷⁹

Göründüğü üzere Atatürk ulusal bir lider olarak kendi halkın gözünde ülküleştirilmiştir. Sağken geliştirilen bu tutum Atatürk'ün ölümünden sonra da devam etmiştir. Halk, Ata'nın anısını yaşatmak maksadıyla ölüm gününe ait bir pul çıkarılması, Dolmabahçe'de ziyaret edildiği yere bir hatıra taşı konulması gibi taleplerde bulunmuştur. Ankara Meclisi şehrin adını Atatürk şeklinde değiştirmek yönünde bir teklife bulunmuş fakat *Atatürk bütün bir memlekettir, bütün ideoloji ve medeniyettir* sözleriyle halk bu teklife karşı çıkmıştır (*Aksam*, 17 Teşrinisani 1938).⁸⁰ Türk halkı, Ata'sını ölümsüzleştirmiş, resmi bir bayrak gibi kutsal ve saygın kılmıştır. Tüm ulusal günlerde, her yerde ve her zaman Atatürk büstü, fotoğrafı hazırır. Adı caddelere, parklara, köprülere, ormanlara verilmiştir. Ölümünden yıllar sonra yapılan 1974 Kıbrıs askeri harekâtında dahi askerler Rumlardan kurtardıkları köylere bayrakla birlikte Atatürk'ün büstünü yerleştirmiştir. Atatürk zihinsel ve fiziksel olarak Türklerin ruhuna sirayet etmiş ve halk nazarında gerçekten ölümsüzleşmiştir (Volkan ve Itzkowitz, 2013: 445).

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü, Türk ve dünya kamuoyunda derin bir üzüntü yaratmıştır. 20. yüzyılın en büyük liderleri arasında yer alan Atatürk'ün ölümü yalnızca insanlık adına değil aynı zamanda tarih ve siyaset adına da büyük bir kayıp olarak nitelendirilmiştir. O dönemde Atatürk'ün kurmaya çalıştığı *Yurta sulu dünyada sulh* ilkesi dünya ülkeleri nezdinde takdir ve saygıyla karşılanmış, bu saygınlığın bir yansıması olarak Atatürk'ün cenaze merasimi oldukça ilgi görmüştür. Türk ve dünya basın manşetlerinde bu durumu açıkça izlemek mümkündür.

Hükümet tarafından hazırlanan program gereğince İstanbul ve Ankara'da iki ayrı büyük merasim gerçekleştirilmiş fakat yurdun tüm noktalarındaki köy ve kasabalarда da matem törenleri düzenlenmiştir. Kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı tüm halk Atatürk için düzenlenen merasimlere iştirak etmiş, O'nun son yolculuguна uğurlamayı adeta kutsal bir görev addetmiştir. Türk halkı

⁷⁶ *Cumhuriyet*, 'Yirminci Asırın Güneşi Atatürk'ün Ufulu Üzerine', (1938, 22 İkinciteşrin); *Tan*, 'Önder ve Ebedi Şefimiz Atatürk'ün Ufulu Üzerine Dolmabahçe Sarayı'ndan Ankara'ya', (1938, 23 Kasım); *Tan*, 'Bu Hafta Sümer Sinemasında Ebedi Şefimiz ve Ulu Önderimiz', (1938, 24 Kasım).

⁷⁷ *Tan*, 'Ebedi Şef Büyük Atatürk'ün Filme Çekilmiş Son Sözleri', (1938, 23 İkinciteşrin).

⁷⁸ *Cumhuriyet*, 'Büyük Şef'in Cenaze Merasimi Filmi Afyon'da', (1938, 5 Birincikanun).

⁷⁹ *Cumhuriyet*, 'Fotoğraflarla Atatürk', (1939, 11 İkincikanun).

⁸⁰ *Aksam*, 'Dikkatler', (1938, 17 Teşrinisani).

Atatürk'ün ölümüyle öylesine büyük bir matem içerisinde girmiştir ki, birçok vatandaş İstanbul'un işgalinden 16 Mart 1920'den beri böyle bir ve bütün bir acı çekmediklerini dile getirmiştir. Atatürk'ü halkın gözünde büyük ve ulu bir lider yapan en önemli öğe kuşkusuz ki O'nun kurucu lider oluşudur. Türk yurdunu düşman işgalinden kurtaran, ülkesine ve milletine ömrünü adayan bu büyük liderle karşı tüm ülke derin bir sevgi ve minnettarlık hisleriyle dolmuştur. O yalnızca milleti istiklaline kavuşturmadan, siyasi, ekonomik ve kültürel sahada gerçekleştirdiği atılımlarla Türk halkına bir kimlik ve duruş hediye etmiştir. Halk, Atatürk'ün Türk'ün kudretini temsil ettiğini düşündüğünden bu elim hadise, kalpleri şükran ve minnet duygusuyla dolu olan halk nezdinde büyük bir yas meydana getirmiştir.

Türk halkını bu noktada teselli eden en önemli varlıklardan birisi de Atatürk'ün Türk halkına bıraktığı siyasi, kültürel ve ideolojik miras olmuştur. Dönemin basın yayın organlarında halkın her kesimi bilhassa gençlik bu mirasa sahip çıkacağını vurgulamış, acı ve kederlerini yine Ata'larından aldığı güçle kontrol etmişlerdir. Halkın içini rahatlatan bir diğer olgu ise Cumhurbaşkanlığı'nı İsmet İnönü'nün devralması olmuştur. Atatürk ölümden bir yıl evvel bizzat İsmet İnönü'nün başbakanlık görevinden istifasını talep etmiş ve başbakanlık makamına Celal Bayar getirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze merasımıyle büyük bir alaka ile ilgilenen Celal Bayar aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı seçimlerini de yakından takip etmiştir. Halk Fırkası içinde İsmet İnönü'nün adı ön plana çıkmış ve nitekim seçimler İnönü lehine sonuçlanmıştır. Atatürk ile İsmet İnönü arasındaki bu ayrılık bazı devlet meselerindeki fikrî anlaşmazlıkların kaynaklanmıştır. Fakat dönem gazetelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu hadise halkın fikrini pek etkilememiştir. Çünkü meclisteki çoğuluk gibi halk da Atatürk'ün en yakın silah arkadaşlarından olan İnönü'nün yeterli devlet tecrübesine sahip olduğunu düşünerek meclisin bu tercihine destek vermiştir. Hatta gazete kupürlerine bu seçimle iç ve dış dünyada karşı güçlü ve devamlı Türkiye mesajının verildiği haberleri yansımıştır.

Atatürk'ten sonra kurulan yeni düzen içerisinde halk, Atatürk'ü kendisinden ayırtırmamış, günlük hayatın her alanında O'nu anmaya devam etmiştir. Bilhassa ölümünü takip eden ilk yıllarda çekilen filmler, yazılan şiirler, verilen mesajlarda Atatürk'ün aziz hatirasına karşı duyulan minnettarlık her firsatta dile getirilmiştir. Günümüzde de ölüm yıl dönümlerinde, resmi gün, bayram ve şenliklerde aynı sadakat sergilenmeye devam etmektedir. Mustafa Kemal Atatürk Türk milletine bağımsız, hür bir ömür hediye etmiş, Türk milleti de Ata'sını o ömrün içinde sonsuzlaştırmıştır.

Kaynakça

- AKSEKİ, Cengiz (2016). "Atatürk'ün Ölümünün Türk Ulusal Basınına Yansımı (1938-1939)", *Belgi Dergisi*, 12, 202-236, Denizli.
- ANGI, Hacı (1976). "Çocuk Gözüyle Atatürk", 4. Basım, Ankara: Angı Yayıncıları.
- ATAY, Falih Rıfkı (1998). Çankaya, İstanbul: Bates A.Ş.
- ATABEY, Figen (2012). "Atatürk'e Denizden Yapılan Cenaze Töreni", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28(83), 17-38, Ankara.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1999). *Tek Adam Mustafa Kemal*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AYDIN, Mithat (2016). "Atatürk'ün Son Hastalığı", *Belgi Dergisi*, 12, 176-201, Denizli.
- BORAN, Tunç (2011). Atatürk'ün Cenaze Merasimi: Yas ve Metanet, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü *Atatürk Yolu Dergisi*, 47, 487-520, Ankara.
- ÇALIK, Ramazan (2002). "Atatürk'ün Vefatı ve Alman Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVIII, 54, 875-902, Ankara.
- ÇAYCI, Abdurrahman (2002). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayıncıları.

- DOĞANER, Yasemin (2010). "Millet Liderini Uğurluyor", *Atatürk Dergisi*, 4(4), 45-64.
- ERİNÇ, Orhan (2003). *Aynı Taribi Atatürk'ün Vefatları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları.
- EROĞLU, Hamza (1986). *Atatürk'ün Hayatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- GÜHER, Ebru (2018). "Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatının Kamuoyuna Yansımaları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(18), 93-120.
- GÜLER, Ali (2006). *Sarı Paşa: İnsan Atatürk*, İstanbul: Türkkar Yayınları.
- HAYKIR, Yavuz (2014). "Atatürk'ün Ölümü Dolayısıyla Elazığ'da Yapılan Matem Töreni", *Turkish Studies*, 9(4), 529-562.
- İNAN, Afet (2007). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KOCATÜRK, Utkan (2015). *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günülgü*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- KOCATÜRK, Utkan (1985). "Atatürk'ün Son Günleri ve Ölümü Hakkında Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'in Notları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 543-554.
- KODAL, Tahir (1999). "Atatürk'ün Ölümü ve Denizli Kamuoyu", *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5, 17-27.
- KUTAY, Cemal (1981). *Atatürk'ün Son Günleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- MANGO, Andrew (2004). *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, çev. Füsun Doruker, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- SOYAK, Hasan Rıza (1973). *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan (1957). *Atatürk'ün Ölümü 10 Kasım 1938*, İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi.
- ŞİMŞİR, Bilal Niyazi (1989). *Atatürk'ün Hastalığı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞİMŞİR, Bilal Niyazi (2006). *Atatürk Dönemi İncelemeler*, İstanbul: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- TOKSOY, Nurcan (2006). "Avrupa Gazetelerinde Atatürk'ün Ölümüyle İlgili Olarak Çıkan Haber ve Yorumların Türk Basınına Yansımı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 37-38, 141-186.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- TÜYLÜ TURAN, Esin (2019). "İspanyolların Gözünden Atatürk'ün Vefatı ve Cenaze Merasimi", *Tarih Okulu Dergisi*, S.XXXIX, 176-201, İzmir.
- Atatürk'ün Yarı Başında, Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları* (2008), derl. Mustafa Kemal Ulusu, İstanbul: Doğan Kitap.
- UZUN, Hakan (2009). "Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 43, 31-553.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur (2013). "Atatürk'ün Cenaze Merasimi Sırasında Türkiye'de Yapılan Matem Törenleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt XIII/I, 79-103.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur (2013). "Atatürk'ün Ölümü ve Cenaze Törenlerinin Türkiye'deki Yansımaları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6, 1185-1215.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref (1959). *Atatürk'ün Hastalığı: Prof. Dr. Nihad Reşad Belger'le Mülakat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÜZEN İsmet ve Yüksel ÖZGEN (2013). *Bir Milletin Atasına Vedası*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

CANSIZ, Demet (2021). “Atatürk’ün Ölümünün Türk Halkı Üzerindeki Tesirleri”,
Mavi Atlas, 9(1): 55-76

VOLKAN, Vamık ve Norman ITZKOWITZ (2013). *Ölümsüz Atatürk*, İstanbul: Bağlam Yayıncıları.

YALÇIN, Durmuş ve Yaşar AKBIYIK (2010). *TürkİYE Cumhuriyeti Taribi II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayıncıları.

Resmi Gazeteler*

Akşam

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Tan

* Gazetelerin kullanılan sayıları dipnotlarda gösterilmiştir.

Ekler

Ek-1

